

Un act uitat, sau pretextul de a reveni la Ioan Slavici

V l a d P O P O V I C I

Universitatea „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie.
„Babeș-Bolyai” University of Cluj-Napoca, Faculty of History and Philosophy

Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, Cluj-Napoca, România, 400084,

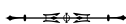
tel. +40264-405300, e-mail: vlad.popovici@mail.ubbcluj.ro,

Personal email: vladutpopovici@yahoo.com

A Forgotten Document as a Plea for Revisiting Ioan Slavici

The present research is focused on a document often left aside by the Romanian historiography – the 1887 memorandum project elaborated by Ioan Slavici. The paper can be considered a forerunner of the 1892 memorandum and represents the result of a deep compromise between the real political ideas of its author and the Romanian National Party's official agenda. Thus, shortly after its elaboration, Slavici resigned from the leadership of the national movement and never again made mention of the project's ideas. Alongside the description and analysis of the document's content, the conclusions of our article explore the possibility of alternative explanations for the strong pro-Habsburg position of the writer, presenting the opportunity of relating his political imaginary with some recurrent psychological behavior identified by one of his recent biographers.

Keywords: Ioan Slavici, manuscripts, political ideas, memorandum, Austria-Hungary, Transylvania.

„Cine vrea să afirme că Slavici e un observator rece al evenimentelor se înșeală. Iubirile lui sunt patetice, afirmațiile sale sunt uneori supraîncălzite”¹.

In anul 1976, doi istorici arădeni publicau un fragment documentar recuperat din arhive după aproape un secol: prima variantă de memorandum elaborată ca urmare a hotărârilor fruntașilor politici români din 1887 de a înainta împăratului-lege un astfel de protest, în numele conașionalilor din Ungaria². Dimensiunile sale modice îl recomandau editării integrale în respectivul volum, dar impedimentele ideologice ale epocii par a le fi restricționat inițiativa. Doar aproximativ 40% din textul de arhivă a fost reprodus și, comparând originalul cu varianta edită, motivele se evidențiază ușor: părțile excluse conțin referiri elogioase explicite la Casa de Habsburg sau mențiuni privind imposibilitatea reconcilierii istorice româno-maghiare. În anii '70 ai secolului trecut expresia unor astfel de sentimente și idei nu putea fi reprodusă, cu atât mai mult cu cât autorul proiectului era o figură marcantă a literaturii române: Ioan Slavici. Fie că a fost vorba de cenzură, fie că autocenzura a jucat și ea un rol, cert este că respectivul document nu a mai cunoscut ulterior, timp de trei decenii, o republicare integrală sau convenită analiză critică³.

Cu câțiva ani în urmă, cercetările întreprinse pe urmele tribuniștilor ne-au condus spre regăsirea sa în arhivele bucureșten⁴. Inițial, prioritară a fost demonstrarea paternității documentului și elucidarea

contextului elaborării sale, sumar și contradictoriu tratat în istoriografie⁵. De asemenea, am pus la dispoziția cercetătorilor varianta integrală a textului, ca anexă a tezei de doctorat⁶. Deoarece în intervalul scurs de la publicare nu am înregistrat vreo reacție la acest act, am luat decizia de a reveni asupra sa, pentru o mai amplă analiză.

* * *

În cadrul conferinței de la Sibiu din 5-7 mai 1887, Comitetul Central Electoral al Partidului Național Român (CCE) a decis elaborarea unui memorandum, menit să prezinte monarhului înrăutățirea situației românilor din Ungaria în perioada dualistă și să sublinieze necesitatea intervenției imperiale în această chestiune. I. Slavici, directorul cotidianului „Tribuna” și secretar al CCE, a fost însărcinat să se ocupe de redactarea unei schițe de memorandum, iar scriitorul s-a achitat de îndatorire, prezentând un proiect în ședința din 30-31 iulie. Intenția conducerii partidului era să înainteze actul în toamnă, profitând de programata vizită a suveranului în Transilvania⁷.

Între timp, președintele partidului, George Barițiu, a primit o scrisoare prin care îi era anunțată intenția autorităților de a interzice activitatea CCE și de a efectua percheziții la domiciliul său, ca președinte. Deoarece epistola nu s-a păstrat, autorul său rămâne necunoscut, dar este posibil ca acesta să fi fost Vicențiu Babeș. În acest context s-a re-declanșat un mai vechi conflict în Slavici și Babeș, pe parcursul căruia cel dintâi, alături de G. Barițiu, și-au înaintat demisiile⁸. Nu

cunoaștem cu certitudine dacă schița de memorandum a directorului „Tribunei” a mai fost sau nu discutată în plenul CCE, dacă a fost respinsă de comitet sau doar retrasă odată cu demisia autorului său. Însă dat fiind conținutul ei, credem că ar fi fost oricum imposibil de acceptat ca bază de plecare pentru un memorandum, după cum vom detalia în continuare.

Structura actului privilegiază o constantă dihotomie, menită să sublinieze existența unui profund antagonism între relațiile româno-austriece și cele româno-maghiare. După clasicele formule de introducere, caracterizate de exprimarea loialității față de tron și imperiu, urmează prezentarea aproape idilică a unei îndelungi tradiții a legăturilor dintre Curtea imperială și români. Slavici revendică pentru conaționali săi rolul de „singura temelie sigură a dezvoltării economice, culturale și politice în această atât de importantă parte a împărăției”, iar relația cu casa de Habsburg este proiectată în termeni ce pendulează între paternalism și patetism. Vârful elocinței este atins atunci când directorul „Tribunei” susține că: „istoria modernă, singura noastră istorie, se începe Preainălțate Doamne, cu ziua, în care am ajuns sub stăpânirea ocrotitoare a Casei de Habsburg”¹⁰. Evident, micile artificii retorice din text au o dublă finalitate: să demonstreze loialitatea celor care înaintează actul către tron, dar și să măgulească persoana împăratului¹¹.

Cu totul altfel este descrisă istoria relațiilor româno-maghiare. Originea diferendelor este coborâtă până la primii Arpadieni, perioada regatului ungar medieval fiind prezentată ca una extrem de opresivă. Culorile sumbre domină textul lui Slavici și ulterior, de la principii calvini până la „nenorocitul Ludovic Kossuth”¹². Această tradiție negativă este considerată ca fiind fundamentalul relației complet deteriorate din perioada dualistă. Merită menționat că un astfel de discurs anti-maghiar reprezintă exact opusul discursului conciliator pe care Slavici îl profesa la acea dată în paginile „Tribunei”¹³, fiind evident că autorul schiței își însușește, în aceste rânduri, poziția oficială a PNR și nu exprimă un punct de vedere personal.

Tot acest ansamblu dihotomic formează un studiu istoric introductiv care lipsește Memorandumul de la 1892. Formația intelectuală a scriitorului, experiența sa ca secretar al colectivului de editare a colecției Hurmuzaki, sunt ușor perceptibile în structura creației sale. Spre deosebire de pragmatismul sec și de argumentația juridică ale avocatului Iuliu Coroianu (autorul textului din 1892), Slavici consideră absolut necesar recursul la istorie, pledoaria sa folosind trecutul atât ca argument, cât și ca pretext de exprimare a propriilor înclinații filo-habsburgice. Deloc întâmplător, controversatul moment 1848-1849 este ocolit cu desăvârșire.

Atingând limita cronologică a dualismului, Slavici încearcă să adauge argumentației istorice și fundamente juridice, invocând neconsultarea românilor în chestiunea pierderii autonomiei Transilvaniei. La fel ca în programul „Tribunei”, dar spre deosebire de linia oficială a Partidului Național Român și de varianta de memorandum din 1892, se susține că nu unirea în sine

a fost condamnată de către români, ci modul în care a fost realizată: fără să se țină seama de drepturile anterioare câștigate și, printr-o dietă în care elementul românesc, majoritar demografic, era impropriu și insuficient reprezentat¹⁴.

Următoarele problematice abordate coincid cu cele exprimate la 1892. Se insistă asupra legilor școlare și municipale, evidențiindu-se neajunsurile în redactarea lor, dar mai ales aplicarea discriminatorie și arbitrară, frecvent conjuncturală. Dacă actul de la 1892 își susține aserțiunile mai ales prin elemente de drept și practică juridică, utilizând trimiteri la legi și exemple de nerespectare a lor¹⁵, textul lui Slavici continuă pe aceeași linie retorică, accentuând mai mult faptul că, prin încălcarea legilor, guvernul maghiar sfidează însăși persoana împăratului, nesocotind actele sancționate de către Majestatea Sa.

Dincolo de acest punct, proiectul din 1887 se distanțează complet de varianta finală a memorandumului. Slavici preferă să treacă de pe terenul administrației spre chestiuni mai familiare lui, cum erau cele culturale, accentuând teza conform căreia dualismul reprezintă o amenințare la existența culturală a românilor ardeleni: „Nu dăm însă și nu vom da niciodată aceeași preferență supremației culturale a concetățenilor noștri maghiari și ne simțim adânc jigniți când ni se impune o limbă nu mai bogată ca a noastră, care nici chiar între marginile regatului ungar nu e atât de răspândită ca cea germană”¹⁶. În acest context, preferințele românești pentru spațiul cultural german sunt voit exagerate: „Timp îndelungat au avut concetățenii noștri germani supremația culturală în țările acestea. Noi românii nu ne-am plâns niciodată de ea, fiindcă ne era binefăcătoare. Nu ne-am plâns nici astăzi dacă în anumite sfere ale vieții comune ar trebui să ne folosim de limba germană și dacă în școlile noastre ar fi obligată această limbă cultă”¹⁷. Evident, e vorba de efuziuni retorice menite să scoată în evidență fenomenul maghiarizării, căci naționalismul românesc ar fi reacționat identic la încercarea de impunere a oricărei alte limbi, chiar și germana, în condițiile în care s-a încercat impunerea celei maghiare.

Textul lui Slavici se încheie relativ abrupt, situație explicabilă prin natura sa de schiță. În finalul său, autorul subliniază că discriminările aduse de administrația maghiară după 1867 au condus la două categorii de efecte profund negative: în plan social au determinat creșterea emigrației românești, iar în plan politic au motivat asumarea tacticii pasiviste și boicotarea de către români a vieții electorale din Ungaria. Aceste asumptii sunt însă extrem de concis exprimate, iar atenția acordată lor este sensibil dezechilibrată față de cea cu care fuseseră învrednicite introducerea istorică, sau analiza domeniului cultural. Este evident că Slavici nu a dorit să le detalieze, cel mai probabil gândindu-se că vor fi extinse în varianta finală. Nu este exclus însă ca, în cazul pasivismului politic, profundele sale înclinații activiste să fi contribuit de asemenea la minimalizarea subiectului.

* * *

Dincolo de scopul practic în vederea căruia a fost redactată, schița de memorandum a lui Slavici permite și alte lecturi. Ținând cont de faptul că, în final, rezultatele sale politice au fost practic inexistente, credem că tocmai aceste perspective complementare pot oferi valoare unui text care ar rămâne altfel un simplu item, aproape irelevant, pe lunga listă a tradiției memorandiste românești.

În primul rând, loialismul cu care este impregnată aproape fiecare frază nu este, în cazul lui Slavici, doar un simplu exercițiu retoric. Această idee-forță a scrierilor sale poate fi pusă în legătură nu doar cu concepțiile sale politice, ci și cu un element psihologic mai rar exploatat de biograful scriitorului. Slavici pare să fi resimțit întreaga viață o permanentă nevoie de autoritate și de ghidare, transpunând această necesitate în scrierile sale și proiectând-o, prin proiectul de memorandum, asupra întregii națiuni române din Ungaria. În anii tinereții sale universitare a fost Eminescu cel care i-a transformat educația „aproximativă” în cultură generală, punând fundamentele formării sale ulterioare¹⁸. Apoi a fost Titu Maiorescu, cel care i-a oferit o slujbă și posibilitatea exercițiului gazetăresc¹⁹. Ajuns la maturitate și la recunoaștere și-a asumat la rândul său rolul autoritar al educatorului. Nu trebuie uitată niciun moment dimensiunea pedagogică a activității sale, originată într-o vocație nativă și perfecționată până la nivelul de știință didactică. Acest efort de a educa și implicita relație profesor-elev pot fi interpretate drept manifestări colaterale ale aceleiași construcții bazată pe ideea de autoritate. Poate nu întâmplător, personajul care l-a impus lumii literare este modelul educatorului prin excelență, al celui care își impune autoritatea prin exemplul personal, reușind să schimbe lumea: Popa Tanda. Dascălul Pintilie este într-adevăr un erou al „lumii de ieri”²⁰, dar al începuturilor acesteia, când tânărul împărat Francisc Iosif a oferit românilor un loc egal cu al celorlalte popoare în lumea născută din cenușa revoluției.

În acest context paternalist, corolarul autorității devine protecția, exprimată în plan politic, în primul rând, prin crearea unui cadru favorabil dezvoltării identitare, apoi prin menținerea și protejarea respectivului cadru. În opinia lui Slavici, Casa de Habsburg se achitase de prima parte a datoriilor, fapt prezentat într-un mod elogios și hiperbolizat (singurul pretabil) pe parcursul proiectului. Din acest motiv, împărații Habsburgi, cu deosebire Iosif al II-lea și Francisc Iosif sunt priviți cu un devotament cvasireligios, fapt remarcat și subliniat de cele mai noi interpretări exegetice²¹. Nu în ultimul rând, memorandumul fiind în esența sa o pledoarie pentru protecție adresată autorității imperiale, această specie a literaturii politice se preta perfect structurii psihologice a lui Slavici, motivând suplimentar recursul scriitorului la cele mai generoase efecte stilistice și oratorice, asociate casei imperiale.

Un semn major de întrebare este ridicat de faptul că, în schița de memorandum, autorul – activist convins – acceptă să justifice pasivismul politic al românilor ardeleni, susținând o poziție pe care nu o agreea. Un alt

punct interogativ, poate cel mai ciudat dintre toate, se referă la soarta textului. După cum se știe, Slavici revenea constant asupra scrierilor sale, împrumutând pasaje pe care le reutiliza apoi în noi lucrări. În acest caz însă, textul a fost complet abandonat, la fel ca și mai cunoscuta scriere „*Soll și Haben*”²². Explicațiile celor două neconcordanțe stau într-o relație de directă cauzalitate, care a determinat în final și soarta actului.

Ioan Slavici a acceptat să utilizeze în proiect ideile-forță ale programului PNR, inclusiv acelea care contraveneau propriilor convingeri (justificarea pasivismului politic și un profund antimaghiarism), deoarece scria în calitate de secretar al partidului și, mai ales, în calitate de reprezentant al unei grupări tinere, aflate încă în proces de câștigare a încrederii interne: tribunștiții. Probabil pentru a compensa fragmentele nedorite a încercat să exprime cât mai puternic propriul loialism, să îl proiecteze asupra întregii mișcări naționale într-un mod care nu pare să fi fost bine primit (dovadă sobrietatea și modul frust în care următoarele două variante de memorandum vor exprima acest sentiment). Rezultatul a fost un hibrid ideologic, prea puțin dezirabil vreuncea dintre părți.

Tentativa de a-și impune viziunea l-a costat pe Slavici demisia din structurile politice ale românilor ardeleni. Prea loial tronului pentru a fi un „bun român”, prea legat de partidele politice din Regat pentru a nu fi suspect, atât în ochii maghiarilor cât și în cei ai conaționaliilor săi, prea înfocat adept al reconcilierii româno-maghiare, Slavici nu a putut duce compromisul interior până la nivelul dorit de conducerea partidului, fiind nevoit să se retragă. A urmat anul de închisoare la Vaș²³ și plecarea definitivă în România.

Redactorul „Tribunei” a fost un susținător fervent al ideii memorandiste. Este greu de precizat în ce măsură a crezut sau a sperat în mod real că Memorandumul va rezolva ceva, că își va atinge scopul declarat, de a atrage atenția împăratului și de a-l determina să-și schimbe politica față de români. Unii dintre tribunștiții tineri, precum S. Albini, își puneau speranțe explicite și într-o evoluție negativă a evenimentelor, considerând că impactul mediatic al actului avea să conteze, mai puțin conținutul său. Evenimentele le-au dat dreptate, căci Memorandumul și procesul survenit de pe urma sa par a fi produs modificări majore în atașamentul românilor față de ideea imperială și în deschiderea apetitului maselor pentru politica națională²⁴. În privința lui Slavici, dat fiind profundul său filodinașticism, izvorât deopotrivă din calcule politice și din nevoi psihice, orice răspuns rămâne nesigur. Personal, suntem înclinați să credem că Slavici nu se aștepta, dar păstra speranțe într-o rezolvare favorabilă și că în nici un caz nu a putut prevedea modificările majore în mentalul politic pe care le-a adus Memorandumul. Atitudinea sa ulterioară pare să indice că nici nu le-a înțeles sensul.

Schița de memorandum din 1887 este, în primul rând, produsul unui puternic compromis interior. Autorul său, fidel încă la acea dată ideii reconcilierii româno-maghiare și activist convins, acceptă să promoveze opinii contrare, dar în contrapartidă exagerează retorica loialistă. Evident

că, în această formă, actul nu putea să convină membrilor CCE, înclinați spre un alt tip de discurs, după cum se poate vedea în proiectele ce au urmat. Ulterior însă, conștient de faptul că ideile textului nu îl reprezintă decât în prea puțină măsură, scriitorul și-a abandonat creația, pentru a nu mai reveni nicicând asupra ei. Probabil ca și exagerările loialiste, nepotrivite după revenirea în România, să fi contribuit la această atitudine.

În acest context, schița de memorandum din 1887 trebuie privită ca un text reprezentativ mai degrabă pentru I. Slavici, pentru frământările sale interioare și pentru modul personal de a înțelege ideea de „compromis”, decât pentru programul ideologic al mișcării naționale în general. Valoarea și efectele sale politice au fost aproape nule, dar se impun atenției mărturisirea de credință a autorului și modalitatea în care a încercat să rezolve diferențele fundamentale de viziune, alegeri ce au pecetluit, în final, soarta actului – neagreat de cei în numele cărora fusese redactat și repudiat de către creatorul său.

Note:

1. Cornel Ungureanu, *Slavici și arta autodistrugerii la români*, postfață la vol. Ioan Slavici, *Primele și ultimele*, București, Curtea Veche, 2000, p. 309.
2. Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, Universitatea Populară Arad, 1976, p. 40-48.
3. Mențiuni sporadice la: Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1973, p. 37-38; Vasile Popeangă, *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, Facla, 1978, p. 33; C. Ungureanu, *Op. cit.*, p. 311.
4. România, Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond „Partidul Național Român din Transilvania” („Comitetul Național Român”), Dos. 22, f. 124-130; 131-136 (în continuare: ANICB, Fond PNRT).
5. Dimitrie Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 291-293; Ș. Polverejan, N. Cordoș, *Op. cit.*, p. 37-38; George Cipăianu, *Vincentiu Babeș 1821-1907*, Timișoara, Facla, 1980, p. 62-63.
6. Vlad Popovici, *Tribunismul (1884-1905)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 401-416.
7. Ioan Slavici, *România din Regatul ungar și politica maghiară*, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1892, p. 25.
8. George Cipăianu, *Op. cit.*, p. 62-63.
9. ANICB, Fond PNRT, dos. 22, f. 124.
10. *Ibidem*.
11. Vezi în acest sens și C. Ungureanu, *Op. cit.*, p. 311.
12. ANICB, Fond PNRT, dos. 22, f. 126.
13. V. Popovici, *Op. cit.*, p. 113-119.
14. ANICB, Fond PNRT, dos. 22, f. 126.
15. ***, *Memorandum Românilor din Transilvania și Ungaria către Împăratul Francisc Iosif I*, anexă la vol. Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, *Memorandumul 1892-1894*, ed. a II-a, București, Ed. Progresul Românesc, 1994, p. 309 sqq.
16. ANICB, Fond PNRT, dos. 22, f. 128.
17. *Ibidem*.
18. C. Ungureanu, *Op. cit.*, p. 300-301.
19. D. Vatamaniuc, *Op. cit.*, p. 176-180, 208-229.
20. C. Ungureanu, *Op. cit.*, p. 314-315.
21. *Ibidem*.

22. *Ibidem*, p. 306 sqq.

23. I. Slavici, *Închisorile mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume*, București, Viața Românească, 1921, p. 44 sqq.

24. Liviu Maior, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiționismului românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1992, p. 274-275.

Bibliography:

Archive sources

România, Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond „Partidul Național Român din Transilvania”, Dosar 22 / Romania. The Central National Historical Archives in Bucharest, The Romanian National Party from Transylvania (The Romanian National Committee) Fund, File no. 22.

Published sources

***, *Memorandum Românilor din Transilvania și Ungaria către Împăratul Francisc Iosif I / The Memorandum of the Romanians from Transylvania and Hungary to Emperor Francisc Iosif the 1st*, anexă la vol. Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, *Memorandumul 1892-1894 / The Memorandum 1892-1894*, ed. a II-a, București, Ed. Progresul Românesc, 1994.

Glück, Eugen; Roșuț, Nicolae, *Aradul și mișcarea memorandistă / Arad and the Memorandum movement*, vol. II, Arad, Universitatea Populară Arad, 1976.

Polverejan, Șerban; Cordoș, Nicolae, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897) / The Memorandum movement in documents (1885-1897)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1973.

Books

Cipăianu, George, *Vincentiu Babeș 1821-1907*, Timișoara, Facla, 1980.

Maior, Liviu, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiționismului românesc / The Memorandum. The political-historical philosophy of the Romanian petitions movement*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1992.

Popeangă, Vasile, *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918) / Arad, a political centre of the national struggle during the dualist period*, Timișoara, Facla, 1978.

Popovici, Vlad, *Tribunismul (1884-1905) / The Tribunism (1884-1905)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.

Slavici, Ioan, *Închisorile mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume / My prisons. Letters addressed to a friend from another world*, București, Viața Românească, 1921.

Slavici, Ioan, *România din Regatul ungar și politica maghiară / The Romanians from the Kingdom of Hungary and the Hungarian politics*, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1892.

Vatamaniuc, Dimitrie, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut / Ioan Slavici and the world he passed through*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.

Ungureanu, Cornel, *Slavici și arta autodistrugerii la români / Slavici and the art of self-destruction among Romanians*, postfață la vol. Ioan Slavici, *Primele și ultimele / afterward* to the vol. Ioan Slavici, *The first ones and the last ones*, București, Curtea Veche, 2000.

Lucrare susținută prin finanțare CNCSIS-UEFISCSU, în cadrul proiectului PN II-RU PD-425/2010.